

Võluahv ja kaupmehepoeg Sudhana

Palverännu paradoksid kirjanduses ja pühakirjas.
Mahajaana vaade

Märt Läänemets

Ajalik palveränd

■ 629. aastal läks võimsa Tangi keisririigi pealinnast Changanist tiibeti kaupmeeste seltsis poolsalaja pikale teekonnale läände buda munk Xuanzang. Poolsalaja sellepärast, et üheteistkümne aasta eest Hiinas võimule tulnud Tangi dünastia keisri Taizongi alamatel oli keelatud riigi piiridest lahkuda ja ka mungale ei tehtud erandit. Küll aga võisid Taevaaluse pealinnas keisri loal oma kvartalite piires kaupu vahetada suurelt siiditeelt saabunud välismaa kaupmehed, kellega sageli oli kaasa tulnud budistidest ja kristlastest misjonäre, kunstnikke, muusikuid ja muidu seiklejad. Kõik see oli eellugu Changanis kujunemisele järgneva sajandi jooksul tõeliseks maailmalinnaks, metropoliks, kus said kokku rahvad ja kultuurid Jaapanist idas kuni Bütsantsini ja võib-olla veelgi kaugemate maadeni läänes. Taizongi ajal oli elav läbikäimine lääne- ja idamaadega aga alles algamas. Kuigi dünastia oli oma võimu Taevaaluse troonil küll kindlustanud, valitses poliitikas ometi teatav ksenofoobia, mistõttu Xuanzang võttis teekonnale minnes enda peale üsna suure riski saada keisri piirivahtide kätte sattudes surma mõistetud või sattuda pikaks ajaks vangitorni.

Mis sundis siiski julget munka lahkuma elu kaalule pannes kaitsvate kloostriseinte vahelt, “paastu ja palve juurest” pikale ja ohtlikule teele läbi kõrbete ja üle mägede, reisisihiks kauge India? Tänapäeva keeles väljendatult oli see vajadus informatsiooni järele. Kuigi budism oli Hiinas levinud juba sajandeid, oli rajatud tuhandeid kloostreid sadade tuhandete munkade ja nunnadega ning hiina keelde tõlgitud kogu olemasolev pühakiri, teati ometi, et Buddha kodumaal, pühal maal Indias ei ole dharmaratas seisma jäänud, õpetuse areng käib edasi, üha tuleb juurde uusi ideid ja õpetuse põhialuste tõlgendusi ning luuakse uusi tekste. Hiinasse jõudsid need hilinemisega üsna juhuslikult ja fragmentaarselt peamiselt Kesk-Aasia misjonäride kaudu. Nõnda küpseski kõrgelt haritud mungal Xuanzangil plaan reisida maksku mis maksab ise Indiasse, õppida seal budismi kohta kõike uut, mida Hiinas veel ei tunta, ja mis kõige tähtsam, tuua tõlkimiseks kaasa nii palju käsikirju kui võimalik.

Xuanzangi plaan õnnestus. Umbes aasta pärast keisrilinnast lahkumist jõudis ta Indiasse, veetis seal neliteist pikka aastat, õppis sanskritti ja teisi india keeli, külastas kuulsaid ülikoole ja õpetlasi, tutvus uusimate filosoofiliste seisukohtadega ja osales dispuutidel. Igalt poolt kogus ta nii suutrate kui ka kaasaegsete õpetlaste traktaatide käsikirju, nii et koduteele olevat ta asunud kahekümnest hobusest koosneva karavaniga, koormaks 657 palmilehtedest raamatut ja keiser Harša kingitused Hiina keisrile.

645. aastal Changani naasnud Xuanzangi võeti vastu kui kangelast. Seda, et ta kuusteist aastat tagasi lahkus riigist keisri seadustest üle astudes, ei peetud enam kuriteoks. Vastupidi, Taizong külvas munga auavaldustega üle, tegi temast pealinna prestiižikaima kloostrist eestseisja ja andis ta käsutusse kõik vajalikud vahendid ulatuslikuks tõlketevõimeks. Koos õpilastega tõlkis Xuanzang hiina keelde 73 olulist teksti, kirjutas ka ise hulga traktaate ja kommentaare, reisikirja “Ülestähendusi Suurest Tangist läände jäävatest maadest” (*Dai Tang xi yu ji*) ja, mis võib tunduda üllatavgi, tõlkis sanskriti keelde hiina taoismi tähtseose “Daodejing”. Viimane seik annab tunnistust sellest, et veendunud budistina ei olnud Xuanzang ometi kitsarinnaline pietist, vaid nägi oma missiooni laiemas kultuurivahenduses. Kui kuulus munk ja õpetlane 664. aastal maisest elust lahkus, olnud tema kuulsus nii suur, et leinaprotsessioonis osalenud ligi miljon inimest ja keiser katkestanud kolmeks päevaks kõik audientsid.

Ajaloolisest seigast kirjanduslikuks seigaks

Xuanzangist kui ajaloolisest isikust on säilinud üsna palju autentset materjali;¹ tema palveränd on seega käsitletav ajaloolise seigana, mis jättis hiina budismi ajalukku oma kindla jälje. Ta oli oma ajas kahtlemata erakordne, kuid siiski mitte erandlik isiksus. Nii enne kui ka pärast teda on olnud teisigi hiina budistidest palverändureid, kes käisid samuti Indias, töid sealt kaasa pühi tekste, tõlkisid neid ja kirjutasid reisikirju. Ühel või teisel põhjusel sai aga just Xuanzangi kuju Hiinas erakordselt populaarseks. Tema reisi kohta levisid lood ja legendid, mis küllastusid, mida aeg edasi, seda enam, folkloorsest ja mütolooilisest ainesest. Nende lugude kangelaseks ei olnud enam pelgalt inimene, õpetatud mungast palverändur, vaid müütiline persoon – Tangi Tripitaka – palverändurite ja pühakirjatõlkijate koondkuju. Xuanzangi kui ajaloolise isiku ja folkloorikangelase juba rohkem või vähem teadlikul kokkusulutamisel kujunes temast omakorda kirjandusteoste – näidendite, novellide ja romaanide – peategelane, mis üha põlistas Tangi munga ideaalkuju hiina kultuuriteadvuses.

Vaevalt oleks aga legendaarne palverändur saanud väljaspool hiina kultuuriruumi laiemalt tuntuks mujal kui budismi ja hiina kirjanduse ajaloo uurijate ringis, kui Xuanzangi palverännu teema poleks paelunud temast mitte vähem põnevat ja legendaarset 16. sajandi kirjanimest Wu Chengeni. Hiina kõigi aegade üheks suurimaks kirjanikuks peetavat meest ei saanud paradoksaalsel kombel edu riigieksamitel, ehkki ta oma pika elu jooksul neid korduvalt püüdis õiendada, ikka selleks, et riigiametisse saada, sest isegi parim literaat ei olnud keiserlikus Hiinas ilma ametita tõsiseltvõetav. Lähikukkumiste põhjuseks olnud tema liiga vaba vaim, laiahaardelised teadmised ja lennukas mõttekäik, mis ei tahtnud kuidagi mahtuda nõuetekohastes akadeemilistes raamidest. Kuna kirjaniku nimi eksamite sooritanute nimekirja ei jõudnudki, ei tea me praegu isegi Wu Chengeni täpseid sünni- ja surmadaatumeid. Tõenäoliselt sündis ta 16. sajandi esimesel kümnendil ja elas umbkaudu 80-aastaseks.²

Just oma elu viimasel kümnendil, veeretades pärast nooruse tähelendu ja keskeakuulsust vaesusse ja unustusse langenuna oma raugapõlveaastaid kodukandis Huai'anis Jiangsu provintsis, süvenes ta üha budismi ning kirjutas teda ennast ja tema kangelasi surematuks teinud

¹ Xuanzangist ja tema reisist vt.: A. Waley. *The Real Tripitaka*. New York, 1952. Kokkuvõtte Xuanzangi eluloost annab Kenneth K. S. Ch'en oma raamatus: *Buddhism in China. A Historical Survey*. Princeton, New Jersey, 1960, lk. 235–238.

² Wu Chengeni loomingulise biograafia kokkuvõtte leiab raamatust: A. P. Rogačev. *У Чэн'ен' i ego roman "Putešestvie na zapad"*. Moskva, 1984, lk. 11–32. Ulatuslikuma käsitluse annab: Liu Ts'un-yan. *Wu Ch'êng-ên. His Life and Career*. Leyden, 1964.

suurromaani “Teekond Läände” (*Xi you ji*).³ Ammutanud rikkalikku aineksest nii ajalooallikatest kui ka folkloorist ja kirjandusest ning budismi pühakirjadest, ühendas Wu Chengen palverännuteema ja Xuanzangi kuju uskumatult julgete ja lennukate kirjanduslike, religioossete ja mütoloogiliste fantaasianägemustega, mis annab teosele praktiliselt loendamatu hulga mõõtmeid ja tõlgendusvõimalusi. Lääne kirjandusteadlased on “Teekonda Läände” võrrelnud peaaegu samal ajal kontinendi teises servas sündinud stiililt lähedaste maailmakirjanduse suurteoste Rabelais’ “Gargantua” ja Dante “Jumaliku komöödiaga”.

Wu Chengeni eesmärk ei olnud aga kindlasti mitte Tangi munga palverännu loo lihtne taasesitamine. “Lugu” ise ja Xuanzangi kuju on pigem sümbolistlik raamistus ühele teisele loole, universaalsele ja üle aegade kestvale inimvaimu igavese palverännu loole, mis otsib Ülimat ja tahab avardada kogemuse piire lõpmatusse. Mahajaana budism annab sellele suurepärase religioosse tausta ja põhjenduse, Xuanzangi lugu ning hiina folkloor ja mütoloogia mitte vähem suurepärase kirjanduslike motiivide ja vahendite arsenal.

Võluahv ja bodhisattva

Üllataval kombel ei olegi romaani tegelik peategelane mitte vaga munk ja peaaegu pühamees Xuanzang (kes romaani käigus ei osutugi alati nii täiuslikuks, näidates pahatunnet üles nii tujukust ja mõistmatust kui ka argust ja otsustusvõimetust), vaid hoopis tema õpilane ja asendamatu abiline raskel teekonnal – kõikvõimas tormakas ja leidlik võluahv Sun Wukong. Nutika ahvi kui ustava sõbra ja kaaslaste kuju, kes on alati valmis õigluse eest võitlusse sõõstma, on hiina folkloori kandunud Indiast, kus ahvide valitseja Hanuman on hästi tuntud kunsteepose “Rāmâyana” (mis on ju samuti vaadeldav omamoodi palverännakuna) peategelase Rāma toetajana sõjakäigul demonite valitseja Ravana vastu. Hiinas sobitati see vastuoluline tegelane juba ammu enne Wu Chengeni Tangi munga kaaslasteks tolle palverännakul sinnasamasse Indiasse.

Wu Chengen annab ahvile nimeks Sun Wukong, “Ahv-Sun, Tühjuse Mõistja”, millel on budismi kontekstis eriline tähendus, sest mõistetakse seal ju tühjust (*śūnyatā*, hiina k. *kong*) kui lõpmatut võimalust kõige tekkimiseks ja tekitamiseks, teadvuse ammendamatu mänguvälja. Sellise tühjuse mõistmine on ühtaegu nii õpetuse ja õppimise eesmärk kui ka bodhisattva – kõikide olendite aitaja ja vabastaja – tegevuse eeldus ja lähtepunkt. Nõnda toob just võluahvi kuju romaani sisse tugeva mahajaana-budistliku mõõtmelise Ahv-bodhisattva paradoksaalse peakangelasena, teksti kosmiline haare, ajatu Buddha pidev juuresolek, mütoloogiliste bodhisattvate ja pühakute-arhatite kaasalöömine, pikad, üksikasjalikud ja värvikad kirjeldused ning ohtrad kordused lasevad teksti näha tugevas ideelises suguluses Hiinas eriti populaarsete pühakirjatekstidega, nagu “Lootossuutra”, “Vimalakīrti suutra” ja muidugi “Gandavyūha suutra”.

Ahv religioosse romaani peategelasena, budistist palverändurina on autori groteski kalduva huumori hea näide. Grotesk pole aga eesmärk iseeneses; ahvi kuju väljendab eelkõige looduse determineerituse vangis oleva, sellest aga meeletult vabanemist otsiva (inim-)eksistentsi vastuolulist traagikat. Vabanemiseni saab jõuda aga, mida Wu Chengen annab pidevalt mõista, ainult Buddha abiga, kellel “Teekonnas Läände”, nagu mahajaana suutrateski, on kõike hoidva, kõike suunava, kõigele mõtet andva ja kõike lunastava Ülima roll.

³ Meile kättesaadavaimad on kaks venekeelset tõlget: A. P. Rogatšovi ja V. Kolokolovi täielik tõlge neljas köites: U Ėen-en'. Putešestvie na zapad. I–IV, Moskva, 1959; ja A. P. Rogatšovi lühendatud tõlge: U Ėen-en'. Sun' Ukun – Car' obezjan, Moskva, 1982.

Ahvi kuju kaudu viidatakse intelligentse inimolendi lähedasele (bioloogilisele) sugulusele loomaga, selles ei ole iseenesest midagi fantastilist ega ka pühadust teotavat, sest inimese põlvnemise hiina kanoonilises, konfutsianistide poolt heaks kiidetud teoorias – nii nagu tänapäeva teaduseski – räägitakse otsesõnu tsivilisatsioonielisest arengustaadiumist, mil inimesed erinesid loomadest üsna vähe, elasid puu otsas pesades ja söid toorest toitu.

Ahvil lastakse sündida imepärasel viisil: kaljust pungunud kivimunast, millest väljudes on ta juba üleni “valmis” – nelja jäseme ja viie meelega, võimeline alustama iseseisvat elu.⁴ Säherduse sünniloo ja edaspidise seigaga, kus Buddha vangistab ulaka ahvi viiesajaks aastaks Viie Ürgolluse nimelise mäe alla, näidatakse kujundlikult inimese füüsilise olemuse seotust eluta loodusega selle peenstruktuuride kaudu, milles ei ole taas mingit vastuolu traditsioonilise hiina ega tänapäeva teadusliku maailmavaate alustega.⁵

Võluahv elab koos liigikaaslastega, kes ta oma valitsejaks valivad, nii kaua õnnelikult ja muredeta Õite ja Viljade Mäe paradiisis, kuni tema teadvusse jõuab mõte iseenda surelikkusest, mis otsekohe sütitab kirgliku soovi surematuse järele, mida ta ka sealsamas otsima läheb. Taas on budismi kontekstis ülimalt tähendusrikas, et surematuse otsinguil satub ta õppima ei kellegi muu kui Buddha õpilase Subhûti juurde, kes mahajaana kanoonilises kirjanduses on tavapäraselt ületava mõistmise (*prajñâpâramitâ*) õpetajaks ja seletajaks, mis tähendabki tühjuse mõistmist, bodhisattvate üht lähtepunkti.⁶

Huvitav ja ehthiinalikult koomilis-õpetlaslik on Sun Wukongi nime valik. Subhûti lähtub tõsiasjast, et tegemist on ahviga, mida hiina keeles kirjutatakse kahe kirjamärgiga – *husun*. Küsimus on, kumb neist kahest valida surematust ihkava olendi pärisnimeks. Mõlemad kirjamärgid koosnevad omakorda kolmest komponendist. Üks komponent on kummalgi ühine – “loom”, mille ristiisa arvates võib arvestamata jätta, sest õpihimuline ahv on looma loomuse juba ületanud. Esimese kirjamärgi ülejäänud komponendid on “iidne” ja “kuu”, mis Subhûti arvates ei sobi õpilasele, kuna väljendavad igavest ja muutumatut aspekti. Igavest ja muutumatut ei saa ju ümber kasvatada. Seda aga talitsematu loomusega ahv just vajab. Nõnda valitaksegi nimeks teine kirjamärk – Sun, mille tähendusrikkasteks komponentideks on “laps” ja “võrse”, mis väljendavad õppijale igati kohast muutuvuse ja kasvu aspekti. Nagu ülalpool juba viidatud, saab vastne noviits liignimeks Wukong – Tühjuse Mõistja, millega Subhûti tahab mõista anda õppimise eesmärgi – kõiki vaateid ja konventsioone ületavat tõelist mõistmist.

Subhûti juures õppides omandab usin ja nutikas ahv hulga imevõimeid: võime muutuda ükskõik kelleks või milleks; võime kasvada ja kahaneda; võime kihutada pilvel välgukiirusel ükskõik kui pika vahemaa taha; võime lävida kõikide sfääride olenditega jne. Mida ta aga ei õpi, see on kuulekus, mistõttu Subhûti saadab ta lõpuks enda juurest minema, surematuse saladust ometi avaldamata, väites vaid, et soov surematuks saada on sama, mis soov püüda veest kuu peegelpilti.

Võimete kasvuga on aga määratult kasvanud jultunud ahvi enesekindlus ja ambitsioonid. Surematuse hangib ta nüüd imevõimete abil lihtsalt sel teel, et tungib allmaailma ning tõmbab

⁴ Tüübilt sarnase, ehkki filosoofiliselt komplitseerituma isesündimise loo käärivast savist esitab hoopis teisest – islami traditsioonist ja mõni sajand varasemast ajast pärit vaimse palverännu lugu, mis eesti keeleski olemas: Ibn Tufail. Elav Ärganu poeg. Tõlkinud H. Udam, Tallinn, 1992, lk. 17–20.

⁵ Huvitava käsitluse hiina traditsioonilisest teadusest, millele tänapäeva pseudoratsionalistlikku teadust teravalt vastandatakse ja milles ka Wu Chengeni võluahvi sümboolikale viidatakse, annab Bruce Holbrooke'i raamat: Stone Monkey. An Alternative, Chinese-Scientific, Reality. N.Y., 1981. Joseph Needhami toimetamisel on ilmunud 7-köiteline hiina teaduse ajaloo entsüklopeedia: Science and Civilization in China, Cambridge, 1956, millest on olemas ka lühem versioon: C. Ronan. (ed.) The Shorter Science and Civilization in China (vols. 1–5), Cambridge, 1976–1995.

⁶ *Prajñâpâramitâ* õpetusest vt.: L. Mäll. Nulli ja lõpmatuse kohal. (Eesti Mõttelugu, 21). Ilmamaa, Tartu, 1998 (2. tr. 2003), eriti artikleid tsüklist “Ületav mõistmine”, lk. 223–296.

seal surelike nimekirjast maha enda ja kõikide oma kuningriigi ahvide nimed. Lisaks nõutab ta veeluse riigi draakon-valitseja käest endale võlusaua, millega võib vastu astuda ükskõik missugusele relvale ning lüüa pihuks ja põrmuks kõik, mis tee peale ette jääb. Igaks juhuks viib ta oma ahvideriigis lisaks läbi lausrelvastumise – kaitseks neid kimbutavate kollide ja koletiste vastu – röövides relvad ja turvised enesestmõistetavalt inimeste maailmast. Edasi jääb tal veel “ainult” üks soov: tõusta taevase nefriitvalitseja troonile ja saada kogu universumi valitsejaks. Hakatuseks laseb ta nefriitvalitsejal endale omistada “tagasihoidliku” tiitli – Taevataoline Suur Tark, siis aga hakkab ta juba otsesõnu nõudma tolle tagasiastumist ja koha vabastamist enesele. Sellega ei ole taevast muidugi nõus, aga kui selgub, et Suure Targa vastu ei saa enam ükski taevane sõjavägi ja tema korraldatud pogromm otse nefriitvalitseja palees ähvardab segi paisata kogu universumi korralduse, ei jää taevalistel üle midagi muud kui pöörduda ülekäte läinud ahvi talitsemiseks Buddha enda poole.

Buddha paneb oma supervõimetes kindlale ahvile ette ainult ühe tillukese katsumuse: kui too suudab hüpata alla tema peopesalt, saab ta viivitamatult universumi valitsejaks, kui ei suuda, peab võtma vastu karistuse. Sun Wukong teeb enda meelest tohutu hüppe valguse kiirusel maailma otsani välja, Buddha silmis aga vaid pöörleb hüppe ajal tema peopesal nagu vurr. Nii ei jäägi ahvil üle muud kui siirduda kivist kaelapakkudesse kammitsetuna vangistusse Viie Ürgolluse mäe alla, mis peab kestma seniajani, kuni saabub Tangi munk, kes ta sealt vabastab, et ta võiks munku kuulekalt teenides lunastada oma patud.

Kõik see on vaid romaani proloog, mis kõlab kui inimkonna tehnilise tsivilisatsiooni hüvede ja hädade kontsentreeritud piltlik ettekuulutus. Wu Chengeni sõnum on äraleierdamiseni lihtne: kui lapsemeelne (ahvimeelne) inimene toimib ainult targa loomana ja tema ambitsioonid ei ulatu kõrgemale ega kaugemale indiviidi füüsilisest surematusest ja piiramatust võimust, ei lõpe see millegi muu kui ohuga oma sõgeduses hävitada teda ennast sünnitanud universum. Väljapääsu sellelt teelt võib anda ainult õilis religioon, mida kehistab Buddha. Isegi füüsilise surematuse väljapetnud olend ei pääse materiaalsest kammitsest ega sansaaras tiirlemisest, mida sümboliseerivad Viie Ürgolluse mägi ja Sun Wukongi luhtunud hüpe Buddha peopesalt.

Maine ja kosmiline palveränd

Alles nüüd on aeg küps palverännuks, mille kirjeldus hõlmab romaani 100 osast 87. Ehtmahajaanalikult ei ole siingi tegemist kellegi isikliku ettevõtmisega iseenda lunastamiseks, vaid kosmist mastaapi üritusega, kus palverändajad viivad üksnes täide Suurt Eesmärki, mille mõte on aidata kaasa kõikide olendite vabastamisele elu ja surma ringkäigust, seda tehes aga lunastavad ka iseennast. Kogu ettevõtmist “kureerib” jumalanna Guanyin, ülimat kaastunnet kehistava mütoloogilise bodhisattva Avalokitešvara hiina analoog. Ta näeb, et idapoolsetel maadel Suure Tangi valitsemise all on Buddha õilis õpetus küll levinud, kuid kuulutatakse ainult väiksemat ja kitsamat suunda – hinajaanat, mis võimaldab vaid iseenda vabastamist, kuna aga suur, kõikide olendite vabastamist taotlev suund – mahajaana – on tundmatu. Seepärast ta leiabki, et sealsete elanike huvides on kiiresti tarvis Indiast Buddha juurest Hiinasse toimetada mahajaana pühi raamatuid. Selleks on tarvis leida puhas, Buddha õpetusele täielikult pühendunud munk-palverändur, kes võtaks ette raske teekonna, ning tagada kõik tingimused, et ülimalt ohtlik ja raske ettevõtmine õnnestuks.

Munk leitakse, selleks on loomulikult Xuanzang. Keiser Taizong astub romaanis esile õpetuse kaitsja – dharmaraadža – rollis, ning annab ettevõtmisele ilmaliku toetuse ja õnnistuse. Kuid sellest ei piisa. Mungal on tarvis jõulisi teekaaslasi, kes teda ohtude eest kaitsta suudaksid, sest munk ise osutub igasuguses praktilises tegevuses üsna saamatuks ja hädiseks.

Kaks tavalisest inimesest munka-saatjat ja hobune langevad kohe teekonna algul koletiste saagiks, Xuanzang ise pääseb üle noatera. Kuid Guanyinil on kõik läbi mõeldud. Buddha enda ettekuulutuse järgi saab Tāngi munga esimeseks saatjaks ja õpilaseks ei keegi muu kui Sun Wukong, kellele on pärast 500-aastast kivivangistust ette nähtud munka kaitses ja teekonnal ette tulevate takistustega võideldes lunastada oma varasemad patud. Üksteise järel leitakse teisedki abilised, kes kõik on varasemate pahategude pärast maa peal koletistena elavad üleloomulikud olendid, kellele nüüd antakse võimalus oma hukutavatest teoviljadest vabaneda: näljasest jõedraakonist saab munga hobune; sealõustaga kiimalisest õgardkollist munga teine abiline Zhu Bajie; teelisi kimbutavast inimsööjast liivakoletisest kaitsja Liiva-munk – Shaseng.

Katsumusterikas teekond kestab neliteist aastat, kogu aeg Guanyini, teiste bodhisattvate ja Buddha enda valvsa hoole ja tähelepanu all. Kuigi palveränduritele osutatakse väga rasketes olukordades kõrgemalt poolt ka abi (samas on mitmed takistused ka nimme tekitatud), ei saa keegi teekonda lühendada ega kergendada, sest ette on nähtud, et varasemate süütegude lunastamiseks (millest, nagu päris romaani lõpus välja tuleb, ei olnud vaba ka Xuanzang, kes kunagi Buddha juures õppides oli olnud laisk ja lohakas) peavad nad võitjana välja tulema täpselt 81 katsumusest. Seikluste ja võitluste suhteliselt rutiinsed kirjeldused hõlmavadki suurema osa raamatust, mille teevad kirjandusgurmaanile nauditavaks loendamatud humoorikad seigad, sõnamängud ja igapäeva-allegooria, lüürilised looduskirjeldused jms. Alles seejärel on palveränd sooritatud. Puhaste ja vabadena jõuavad rändurid Buddha palge ette ning saavad temalt ihaldatud pühad raamatud. Nad aidatakse koos raamatutega tagasi Tāngi pealinna juba võluväel, misjärel, andnud raamatud keisrile üle, viiakse kõik viis taas Buddha ette, kes annab neile kõrged pühad tiitlid ja vaimsed aujärjed, kust enam tagasilangemist ei ole.

Inimlooma ülenemine

Wu Chengeni romaani mitmekihiliste allegooriate seas on oluline esile tõsta peategelaste-palverändurite tüpoloogiat. Kuigi Tāngi munk näib olevat keskne palverändur ja ülejäänud neli vaid tema satelliidid, on olulisim tegelane läbi kogu teksti ometi hoopis Sun Wukong. Xuanzangi kuju on märksa kahvatumalt ja trafaretsemalt välja arendatud ja ka palverännu subjektina on tal kanda pigem passiivne roll: ta ei ole ju ise rännaku initsiaator, vaid jumalanna Guanyin lihtsalt valis ta selleks välja. Ta on juba niigi peaaegu täiuslik, palverännak pühade tekstide järele on talle vaid järjekordne kohustus, mis tuleb täita. Tõelised palverändajad on võluahv ja lunastuse teed käivad kolm endist kolli, kellele see on sügavalt eksistentsiaalne küsimus: õnnestumise korral ootab vabanemine, ebaõnnestumise või kõrvalekalldumise korral kannatusrikka oleskelu jätkamine koletisena iseenda vaevaks ja teiste hukatuseks.

Viisikut on vaadeldud ka kui inimloomuse viie aspekti personifikatsioon. Tāngi munk on inimese virgunud, valgustunud meel, mis valvab ja talitseb madalamaid ja tumedamaid taseandeid. Sun Wukong on aina edasipürgiv tormakas loov mõistus, mis on võimeline avastusteks ja maailma ümberkujundamiseks, kuid ilma talitseva religioosse vaimuta võib ta pöörata ära destruktiivseks. Mahajaana filosoofia kontekstis sümboliseerib munk mõistmist (*prajñā*), mis on passiivne alge, võluahv aga vahendeid (*upāya*) ehk kaastundega seotud aktiivset alget. Zhu Bajie on inimeses peituvate madalate kirgede ja kehaliste himude kehastus; töökus ja visadus on temas ühendatud laiskuse ja minnalaskmisega, millele voli andmine laseb inimesel manduda toorusesse ja juhmusesse. Shaseng kehastab pimedat ja metsikut hävitustungi, mida on aga võimalik mõistuse abil rakendada loova energiana. Ja lõpuks – hobuseks moondunud jõedraakon on inimese neutraalne kehaline aspekt, elusaine, millest olend koosneb, iseene-sest ei hea ega halb, samuti mitte arenemisvõimeline, kuid ometi vajalik ja vältimatu kui

vaimu kuulekas teener. Viisiku palveränd on seega vaadeldav ka inimese elutee võrdpildina, mis võib ületada takistusi ning jõuda mõtteka tulemuseni (budismi seisukohalt – täieliku vaimse virgumiseni ehk buddhaks saamiseni) vaid kõikide aspektide harmoonilises koostoi- mes. Ilma munga valgustava juhatuseta on ülejäänud vaid pöörased kollid; ilma väekate kaas- laste toeta on munk vaid abitu vagatseja, võimetu vastu seisma ümbritsevale stihiiale.

Prototüübid pühakirjast

Nagu öeldud, võib Wu Chengeni romaani ülesehituses ja ideestikis leida palju sarnast mahajaana suutatega, unikaalsete pühakirjatekstidega, millele nii religioosse nägemuse süga- vuse ja kosmilise mastaapsuse kui ka lopsaka kujundliku väljendusviisi poolest ei leidu võrd- seid. Pärit Indiast, hakati neid hiina keelde tõlkima kohe, kui budism sellel maal levima ja poolehoidjaid võitma hakkas, s.o. 2.–3. sajandil, ning nad on hiina vaimukultuuri mõjutanud mitte vähem kui konfutsianistlikud ja taoistlikud pühakirjad. Paljud mütoloogilised bodhisattvad ja Buddha õpilased-arhatid on leidnud tee hiina rahvareligiooni ja folkloori.

Rohkem kui ühegi teise pühakirjateksti puhul on “Teekonnas Läände” tunda ideelist sugulust kuulsal palverännusuutra – “Gandavyûhaga”, mis on ka ise vormilt pigem religioosne romaan kui tavapärase budistlik suutra.⁷

Pühakirja vorminõuete kohaselt algab tekst Buddha jutluse kirjeldusega, kuid tegevus kan- dub peagi jutlusepaigast kaugele eemale ja peategelasena astub esile ilmalik noormees, pigem isegi poisike – kaupmehepoeg Sudhana. Kohtunud oma kodulinnas tarkusebodhisattva Mandžuśriga, tunneb ta vastupandamatut soovi asuda samuti bodhisattvateele, et tegutseda kõikide olendite hüvanguks ning jõuda bodhisattvate kõrgeimasse olekusse – ülimesse täie- likku virgumisse (*anuttarâ samyaksambodhi*). Mahajaana arusaamade kohaselt ei teki selline soov mingi äkilise vaimuvälgatuse ajal, vaid loendamatute varasemate eksistentside vältel kogutud heade eelduste koosmõjul, mida suutras nimetatakse kaunitult hüvejuurte küpsemi- seks.

Bodhisattva Mandžuśrî näeb tarkusesilmaga tema hüvejuuri ning leiab, et Sudhana on küps teele asuma, kuid ei anna talle tarkust-mõistmist korraga kätte, vaid suunab ta pikale rännakule bodhisattvateele asumiseks vajalikke teadmisi ja kogemusi omandama. Neid peab ta koguma kildhaaval paljudest juhatajatelt-abistajatelt, keda nimetatakse hüvesõpradeks (*kalyânamitra*). Sudhana teekond kulgebki ühe hüvesõbra juurest teise juurde; igaüks annab talle õpetust ja saadab siis edasi järgmise juurde. Palverännaku mõte ongi selles, et ülim täielik virgumine ei saabu äkki iseenesest – isegi tarkusebodhisattva ei saa seda korraga tekitada või üle kanda –, vaid visa ja pikaajalise õppimise tulemusel, omandades ja integreerides kõige erinevamaid teadmisi ja kogemusi.

Kui Xuanzangi palveränd kulges läände, siis Sudhana oma kulgeb lõunasse. Seda on püü- tud seletada sellega, et mahajaana õpetus ja pühakirjad kujunesid Lõuna-Indias, kuid pigem on siiski tegemist allegoorilise kujundiga, kus lõunakaar on valguse, sh. vaimuvalguse sümbol. Kokku külastab kaupmehepoeg 52 hüvesõpra, kelle seas on väga erinevate sotsiaalsete kihtide ja elualade esindajaid: 4 bodhisattvat, 6 munka, 1 nunn, 2 braahmanit, 1 erak, 1 õpetlane, 6 vaga naisterahvast, 3 kaupmeest, 4 majaperemeest, 2 käsitöölisi, 1 meremees, 2 kuningat, 1 asevalitseja, 11 jumalust ja jumalannat. Tähelepanuväärne on see, et kitsamas mõttes “budis-

⁷ “Gandavyûhast on olemas kaks tõlget lääne keeltesse: Thomas Cleary tõlge inglise keelde – Entry into the Realm of Reality. A translation of the Gandavyuha, the Final Book of the Avatamsaka Sutra. Translated by Thomas Cleary. Boston & Shaftesbury: Shambala, 1989; ja Torakazu Doi tõlge saksa keelde – Das Keron Sutra. Das Buch vom Eintreten in den Kosmos der Wahrheit. Tokyo, 1978.

te”, st. munki, nunni ja bodhisattvaid on nende seas vaid 11; naisi (koos jumalannadega) on aga tervelt 21.

Hüvesõprade “kirev” päritolu illustreerib mahajaana budismi üht põhilist maailmavaatelist alust, mille järgi täiuslikud bodhisattvad võivad ilmuda ja tegutseda ükskõik mis kujul ja kellena, vastavalt sellele, mis tasemel on olendid, kes nende abi vajavad. Kõik ei ole ju küpsed Buddha õilsa õpetuse vastuvõtmiseks selle kuulutuslikul kujul; bodhisattvad peavad aga aita- ma kõiki, nii tarku kui ka rumalaid, nii pühasid kui ka patuseid. Sestap lastaksegi Sudhanal õppida puht-religioosete tarkuste kõrval ka hulga praktilisi ilmalikke tarkusi, mida kõiki läheb vaja olendite aitamisel ja küpsusele viimisel. Kõik hüvesõbrad, olgu nad siis budistid või ilmalikud, inimesed või jumalused, rõhutavad aga seda, et kõik nende teadmised on saadud buddha väel, kellele nad on varasemates eksistentsides loendamatuid kordi aupaklikkust osutanud. Lõpuks on nad mingil spetsiifilisel alal täiuslikkuse saavutanud, mida nüüd Sudhanale edasi annavad. Kuid kõik ilmalikud tarkused omandavad sügavama mõtte vaid religioosses raamistuses, milleks on mahajaanale omaselt kaastunne kõikide vastu ja soov kõiki aidata. Teadmisi ja praktilisi oskusi “iseeneses”, ilma kaastundeta võrreldakse laste mänguga, mille- ga bodhisattva ei peaks aega viitma.

Sudhana teekond ei ole küll tulvil selliseid takistusi ja võitlusi koletistega, nagu Wu Chengeni kangelaste oma, kuid raskusi peab temagi ületama, eriti hüvesõprade ülesleidmisel. Taluda tuleb ka inimeste hurjutamist; näiteks hüvesõpra, kurtisaan Vasumitrâd otsides, keda kohalikud teavad ainult tema igapäevase ameti järgi, ning leiavad, et niisugune väärikas noormees ei peaks küll säherduse naisterahva seltsi otsima. Selliseid kurioosseid seiku ja üllatusi ning marginaalseid tüüpe hüvesõprade rollis tuleb ette järjepanu.

Kui koleerilise iseloomuga Sun Wukongi rännak on tulvil tormakaid ja mõtlematuid ulakusi, mille eest ta ühtlugu Tangi mungalt sõidelda ja karistada saab, siis kaupmehepoeg Sudhanat on kujutatud igati ontliku palverändurina. Ta on täis harrast pietismi, kuulab hoolega ja jätab meelde kõik, mida hüvesõbrad talle õpetavad, valab sageli ülevoolavast tänutundest pisaraid. Korra ei haara teda kõhklus ega tüdimus, veel vähem viha või raev, mis Sun Wukongi puhul on tavaline. On ju ka selge, et pühakirjakangelane ei saa endale lubada ahvi moodi käitumist, mis romaanitegelasele lisab aina vürtsi.

Kuid ka “Gandavyūhas” ei puudu allegoorilise kriitika ja iroonia mõõde, seda eelkõige Buddha õpetust sõna-sõnalt järgijate šraavakate (“kuulajate”) aadressil, kes võivad küll saavutada iseenda jaoks väga kõrgeid seisundeid, jõuda individuaalse vabanemiseni, kuid mitte iialgi bodhisattvate tasemele, sest nad ei arenda endas sellist olulist mõõdet, nagu kaastunne teiste vastu, ega näe seepärast isegi Buddha jalge ees viibides ja Buddha õpetuse sees olles oma ninaotsast kaugemale. Selles osas on Wu Chengen suutnud ilmse mõnuga mõõtu võtnud, sest ka tema mungast kangelane on küll valgustunud, kuid üsna isekas ja maailmas väljaspool kloostri turvalisust abitu nagu laps, jättes kõik raskemad ülesanded oma abiliste hooleks.

Palverännu eesmärk – teeasumine

Sudhana palveränd lõpeb suurte bodhisattvate Maitreya (“Sõbralik”) ja Samantabhadra (“Üleni Hea”) juures, kes ei anna talle enam niivõrd uusi teadmisi, kuivõrd lasevad tal õpitu põhjal kujutada maailmakõiksust selle ülimal terviklikkuses, kus ühes hetkes on koos kõik ajastud; kus ühes aatomis on nii palju maailmasüsteeme kui kõikides maailmasüsteemides kokku aatomeid; mis on kõik omakorda läbi põimunud puhaste ja säravate buddhaväljadega; kus kõikjal tegutsevad suure kaastunde väel ülima täieliku virgumise saavutanud bodhisattvad, avitades kannatavaid olendeid; kus kõik on kõigega, osa tervikuga ja tervik veel suurema tervikuga loendamatutel viisidel seotud, nii et pisimgi tegu või mõte avaldab mõju kogu maailmakõiksusele.

Sellest johtuvalt välistab mahajaana pühakiri kirjandusliku “õnneliku lõpu” võimaluse, sest seda ei olegi olemas. Palverännu lõpp ei tähenda ju bodhisattvatee lõppu, vaid hoopis selle algust kõrgemas tähenduses. Bodhisattval ei ole teed maailmast välja, sest ülima täiusliku virgumiseni jõudnuna ja maailmatervikut mõistnuna võtab ta enda peale ühtlasi vastutuse kogu maailma ja kõikide olendite eest ning hakkab teadlikult tegema pingutusi selle nimel, et eranditult kõik olendid jõuaksid vabanemiseni, tohtimata jätta tähelepanuta ühegi olendi pisimaidki kannatusi, tulles ikka ja jälle maailma tagasi. Nõnda annabki bodhisattva Sudhana palverännu lõpus suure Samantabhadra töötuse, milles isiklik vastutus on seotud kõikehõlmava kosmilise tunnetusega.⁸ Olgu näiteks vaid kolm iseloomulikumat salmi sellest:

Bodhisattvateed käies jäägu ma ikka sündima kõikidesse oludesse. Jäägu ma alatiseks ringi rändama sünnist sündi, kus iganes ma ka ei sureks või kuhu ma ka ei naaseks.

Kõiki vaevu ja kannatusi vaigistades, kogu maailma õnnelikumaks tehes, kogu maailma eest hoolt kandes hakkab käima mööda teeradu väljadel, kuhu iganes need mind ka ei viiks.

Nii kaua kui iganes kestab maailm, nii kaua kui iganes kestavad olendid, nii kaua kui iganes kestavad teod ja meeleplekid, nii kaua kestku ka minu töötus.

⁸ “Gandavyûhat” kui budistlikku palverändu on võrreldud John Bunyani “Palveränduri teekonna” (eesti k.: J. Bunyan. Palveränduri teekond. Tõlkinud Anne Allpere. Tallinn, 1997) kui hästi tuntud kristliku palverännuga (vt. nt. J. Fontein. The Pilgrimage of Sudhana. Study of Gandavyûha Illustrations in China, Japan and Java. The Hague, Paris, 1967, lk.1). Mõõndes küll mõlema teksti tüpoloogilist lähedust ja mitmegi olulise sümboli kokkulangevust (Hävingu Linn kui teekonna lähtepunkt; värv kui oluline pöördepunkt; mägi kui sihtmärk, kuhu jõudmiseks tuleb ränka vaeva näha; lõppsihi kui artefaktse maailma kirjeldus, mis on loodud kalliskividest ja väärismetallidest jne.), tuleb pigem tunnistada kummagi religioosse ideaali ja vahendite vastandlikkust. Sudhana tee on mahajaana – suur tee, suur sõiduk, kus kulgevad eranditult kõik olendid ja millel käija lähtub suurest kaastundest. Bunyani Kristlase tee on aga kitsas tee (mida tekstis sageli rõhutatakse), mida mööda käija järgib ikka ja ainult iseenda sihti, mitte kõikide hüvangut; sellelt kitsalt teelt hääbajaid pigem põlatakse ja häbitatakse. Mahajaana budistile tekitaks ilmselt kohutavat õõva samuti taevateed käinud Mõistmatu halastamatu põrgussesaatmine Bunyani “Palveränduris”. Kristlik puritaanlik religioonimudel, mida esindab “Palveränduri teekond”, on pigem lähedane budismi “väikese sõiduki” – hinajaana mudeliga (otsene paralleel – kitsas tee), mida mahajaana suutrades teravalt kritiseeritakse.